

Emma Boch la Cour – 30160215
Københavns Professionshøjskole

Forår | 20

Sorg i folkeskolen – et lærerperspektiv

Emma Boch la Cour

Udarbejdet af Emma Boch la Cour

Fag: Elevens læring og udvikling

Studie nr. : 30160215

Vejleder: Hasse Herold Møller

Afleveringsdato: 2. juni 2020

Antal tegn (inkl. mellemrum): 64.998

Antal sider (å 2600 anslag): 25

Antal fysiske sider: 33

Antal bilag: 2

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Indholdsfortegnelse

Indledning	3
Læsevejledning	5
Problemafgrænsning	5
<i>Historisk perspektiv på sorg</i>	5
<i>Aktuel sorgforståelse</i>	6
<i>Sorg og kompliceret sorg</i>	7
Problemstilling	7
Eksisterende forskning	8
Metode	9
<i>Undersøgelsesdesign</i>	10
Deltagere	10
Dataindsamling	11
Etiske overvejelser	12
Dataanalyse	13
Teori	14
<i>Fænomenologi</i>	14
<i>Dannelse</i>	14
Analyse	15
<i>At erhverve sig konkrete beskrivelser af fænomenet, erfaret af informanten</i>	15
<i>Opdeling af empiriske fund, i enkelte meningsenheder</i>	16
<i>Omdannelse af meningsenheder til kategorier og begreber, med henblik på at udtrykke fænomenets betydning</i>	16
<i>Redegørelse for generelle strukturer i fænomenet</i>	16
Diskussion	27
Sammenstilling af projektet med eksisterende forskning	27
Sorg - et potentielt led i almen dannelse	28
Metodekritik	30
Konklusion	31
Handleperspektiv	32
Perspektivering	33
Litteraturliste	34
Bilag 1	36
Bilag 2	38

Indledning

Ifølge Danmarks Statistik fremgår det at 1.400 skolebørn, i Danmark, hvert år mister en far eller en mor, samt at 12.000 skolebørn lever med tabet af en forældre, hvilket svarer til et gennemsnit på 6-7 børn pr. skole (Danmarks Statistik, 2015). Disse tal tyder på at de fleste lærere i løbet af deres karriere enten vil komme i kontakt med elever, der har mistet eller have kollegaer, som står over for arbejdet med elever i sorg.

Forældretab i barndommen kan have altomfattende konsekvenser, da børn i sorg oftere pådrager sig fysiske, sociale, faglige og psykiske udfordringer. Dette fremgår i en litteraturgennemgang af Martin Lytje og Atle Dyregrov, der begge har forsket i sorg hos børn (Dyregrov & Lytje, 2018). Størstedelen af de konsekvenser litteraturgennemgangen beskriver vil påvirke skolegangen, et eksempel på dette kunne være konsekvensen *social isolation og mangel på medbestemmelse i skolen*, hvor de sorgramte elever oplever udfordringer ved at vende tilbage til skolen og indgå i sociale sammenhænge. Det fremgår at størstedelen af børn og unge klarer sig igennem sorg ved hjælp fra netværk og ressourcepersoner. Her har folkeskolen potentiale for at spille en afgørende rolle, da lærere og klassekammerater er en del af det daglige netværk (Dyregrov & Lytje, 2018). I en artikel fra folkeskolen.dk udtaler journalist Pernille Aisinger at: *“Børn i sorg har større risiko for at udvikle psykiske sygdomme og få alvorlige psykologiske og sociale problemer i barndommen og senere i voksenlivet. Børnenes mulighed for at håndtere dødsfaldet hænger sammen med, hvordan voksne rundt om barnet håndterer tabet, og her spiller lærerne en central rolle.”* (Aisinger, 2012). Her bliver det igen rammerne omkring barnet, der er afgørende for sorg håndteringen, hvilket har vækket min interesse i at undersøge sorg i skole kontekst.

Per Bøge, der er pædagogisk konsulent og områdechef hos Kræftens Bekæmpelses enhed OmSorg har udtalt: *”Det er ikke kun forældrene, der har et ansvar. En lærer har gode uddannelsesmæssige forudsætninger for at tale med børn om sorg og død, og så er læreren heller ikke i ligeså stor fare for at blive berørt, fordi han eller hun er tredjemand”* (Aisinger, 2012). Ifølge Per Bøge har lærerne de uddannelsesmæssige forudsætninger til at arbejde med elever i sorg og spiller en central rolle i sorgarbejdet. Hvilket har vækket min interesse i at undersøge hvordan folkeskolelærerne oplever denne håndtering.

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Hvordan lærere kan arbejde med elever i sorg, bliver belyst i folkeskolernes sorghandleplan. Tidsskriftet OmSorg udgav den første sorghandleplan til folkeskolerne i 1998 og siden er der sket store fremskridt inden for forskningens forståelse af og viden omkring sorg. Hvilket bl.a. har ført til den nuværende sorg handleplan, kaldet Sorg handleplan 2.0, der udkom i 2017. I følge denne findes der sorghandleplaner på 98 pct. af alle danske folkeskoler, hvilket gør det danske skole sorgberedskab til det bedst implementerede i verden (Lytje & Bøge, 2017). På trods af dette, har jeg gennem min fire årige læreruddannelse, aldrig stødt på emnet eller blevet gjort opmærksom på lærerens rolle i arbejdet med elever i sorg.

Ved læsning af handleplanen bliver det igen tydeliggjort at læreren spiller en afgørende rolle for elever, der oplever sorg. Det fremgår således *“Som lærere er I de centrale personer i aktivering af skolens sorgberedskab, da I skaber fundamentet for, at det kan virke”* (Lytje & Bøge, 2017, s. 59). Med denne centrale rolle følger adskillige ansvarsområder i arbejdet med sorgberedskab bl.a.: *Koordinering af sorgberedskabet med kollegaer, direkte og alderssvarende kommunikation, opsætning af rammer for samtaler, kommunikation med klassen og den sorgramte elev, samarbejde med hjemmet samt koordinering af praktiske opgaver i forbindelse med dødsfaldet* (Lytje & Bøge, 2017). Da handleplanen bidrager med viden om læreres rolle ift. sorg blandt elever, finder jeg det relevant at forstå lærernes subjektive erfaringer og forståelser af deres forudsætninger for at arbejde med børn i sorg. Formålet med dette bachelorprojekt er derfor at undersøge, hvordan lærer har oplevet arbejdet med elever i sorg og hvordan de har håndteret dette. En større viden om lærerens oplevelser af arbejdet med elever i sorg, kan være med til at belyse hvordan lærerne oplever deres egen rolle og de kompetencer de anvender. En større viden kan skabe fundament for proaktive løsninger, der støtter lærerens arbejde og potentielt forbedrer arbejdet med elever i sorg.

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Læsevejledning

I følgende afsnit gives en kort redegørelse for projektets struktur samt skitsering af indholdet i de forskellige afsnit.

Efter læsevejledningen følger problemafgrænsning og problemstilling, der har til hensigt at belyse og afgrænse begrebet sorg, skabe en fælles forståelsesramme for fænomenet sorg, samt pege på projektets formål.

Derefter følger et afsnit om eksisterende forskning på området, der er med til at begrunde mit projekt og pege på udfordringer ved arbejdet med elever i sorg. Herefter et metodeafsnit hvor undersøgelsesdesignet præsenteres og begrundes samt præsentation af projektets deltagere, etik og dataanalyse. Inden projektets analyse afsnit præsenteres det teoretiske grundlag, hvor der er fokus på den videnskabsteoretiske retning fænomenologi, som danner rammerne for valg og fravalg i dette projekt. Derudover vil Wolfgang Klafki's perspektiver på dannelse præsenteres, da disse anvendes i diskussionen. Efter dette følger analysen, der er inddelt i fire afsnit, jævnfør den valgte metode til dataanalyse. Ud fra analysen diskuteres projektets fund ift. eksisterende forskning, dannelsespotentialer samt metodevalg.

Afslutningsvis peger jeg på hvordan projektets resultater kan anvendes i folkeskolen samt hvilke nye perspektiver og aspekter, der har præsenteret sig gennem arbejdet med dette projekt.

Problemafgrænsning

Til afgrænsning af begrebet sorg, har jeg valgt at belyse sorg i tre perspektiver, som sammen leder frem til den sorgforståelse, der anvendes i følgende projekt.

Historisk perspektiv på sorg

Den moderne sorgforskning begyndte hos den østrigske psykoanalytiker Sigmund Freud, der i 1917 skrev artikel *Sorg og Melankoli*. Freud betragtede sorg som en normal reaktion og en psykisk opgave, som skulle til for at erkende et tab og løsrive sig fra den afdøde. Sorgprocessen blev anset som knyttet til individet og blev dermed et intrapsykologisk fænomen (Mogensen & Engelbrekt, 2013). Siden Freud er der blevet udviklet en række forskellige teorier, de beskæftiger sig med sorg.

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Psykologen John Bowlby udviklede i 1952 den første fasemodel, hvor sorg betragtes som en adskillelses proces opdelt i faser. Her kategoriseres adskillelsesreaktioner i fire faser: *Chok og emotionsløshed, Længsel og søgen, Disorganisation* samt *Reorganisering* (Mogensen & Engelbrekt, 2013). Et centralt element i Bowlbys fase-teori er at sorg er en reaktion, der også dækker ændringer i hverdagslivet efter et tab. Hvilket er et relevant perspektiv at inddrage, da projektet bl.a. omhandler de ændringer lærerne oplever i hverdagslivet.

Fasemodeller som denne er siden blevet mødt af kritik, særligt grundet at disse udelukkende peger på sorg som en følelsesmæssig proces, som leder til en endelig løsrivelse fra den afdøde. Dette bliver udfordret af nyere tilgange som *To-proces-modellen*, som er udviklet i 1999 af forskerne Margaret Stroebe og Henri Schut. Denne model er en konceptualisering af sorg og sorgarbejde. Modellen beskriver sorg som en proces, uden specifikt mål. I To-proces-modellen veksler den sørgende mellem to forskellige processer, *den tabsorienterede* og *den reetablerende*. Stroebe og Schut bidrager med en udvidelse af sorgforståelsen, da deres teori peger på en proces uden specifikt endemål, hvor den sørgende forholder sig til udfordringer og ændringer knyttet til tabet (Mogensen & Engelbrekt, 2013). Disse forskellige perspektiver på sorg og den proces det medfører, danner grundlag for dette projekts tilgang til sorg. Fokus vil her være på sorg som et fænomen, der findes både inter- og intrapersonelt og tager dermed afstand til en fuldstændigt individorienteret forståelse af fænomenet sorg.

Aktuel sorgforståelse

Sociolog og direktør, for Børn, Unge og Sorg i det national sorg center, Preben Engelbrekt og Psykolog Jesper Roesgaard Mogensen beskriver sorg som en dynamisk proces, der foregår både i individet og i relationer til mennesker (Mogensen & Engelbrekt, 2013). Begrebet sorg har en bred betydning og kan knyttes til mange forskellige følelsesmæssige, fysiske, adfærdsmæssige, kognitive og eksistentielle reaktioner, på baggrund af årsager som dødsfald, skilsmisse, brud med relationer, tab af kæledyr eller andre store livsforandringer. Mogensen og Engelbrekt arbejder ud fra forståelsen, at sorg i forbindelse med dødsfald omhandler: “(...) *noget er uigenkaldeligt tabt og mistet, og at det hverken kan genskabes eller reetableres*” (Mogensen & Engelbrekt, 2013, s. 16). Professor i almenpsykologi og kvalitative metoder Svend Brinkmann, argumenterer i sin bog *det sørgende dyr* for at “(...) *sorg bør betragtes som en fundamental følelse i eksistentiel forstand - på linje med angst, skam og skyld* (...)” (Brinkmann, 2018, s. 80).

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Disse forståelser kan bruges til at tydeliggøre hvordan sorg kan tolkes, samt hvilken betydning sorg har. Da den nationale sorghandleplan, tager udgangspunkt i sorg ift. livstruende sygdom eller dødsfald, har jeg valgt at dette projekt udelukkende tager udgangspunkt i sorg, efter dødsfald af nærtstående relation.

Sorg og kompliceret sorg

Der skelnes særligt mellem normal og kompliceret sorg, hvor den normale sorg anses som den sorg, der følger et forventeligt mønster, der er genkendeligt hos andre sørgende. Den komplicerede sorg finder sted, når sorgreaktionerne ikke aftager og ender som behandlingskrævende. Der sondres mellem de to ved iagttagelse af intensitet og varighed (over 6 måneder) af sorgreaktioner. Sondringen mellem de to sorg typer kan have relevans, da forståelse af sorg typerne giver mulighed for at identificere behov (Mogensen & Engelbrekt, 2013).

Da den amerikanske diagnosemanual *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 5* blev udgivet i 2013, blev der indført en ny diagnostisk kategori: *forlænget kompleks sorgforstyrrelse*, hvilket er med til at patologisere og medikalisere forståelsen af og arbejdet med sorg (Brinkmann, 2018). Brinkmann argumenterer dog for: “(...) at der hidtil ikke blevet formuleret nogen tilfredsstillende teori, der berettiger til formuleringen og indførelsen af kompliceret sorg som psykiatrisk diagnose” (Brinkmann, 2018, s 209).

I dette projekt skelnes der derfor ikke mellem almen sorg og kompliceret sorg, men jeg har med afsnittet om dette forsøgt at belyse min bevidsthed om sondringen mellem de to. Det er relevant at forholde sig til sorg i historisk og diagnostisk kontekst, da disse er med til at muliggøre og begrænse måder at forstå sorg og arbejde med dette (Brinkmann, 2018).

Problemstilling

Hvordan oplever lærere i folkeskolen arbejdet med elever i sorg og hvilke overvejelser gør de sig om hvordan de skal forholde sig til og støtte elever i sorg ?

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Eksisterende forskning

I dette afsnit gennemgås litteratursøgning og litteratur. Litteratursøgningen blev foretaget for at få et overblik over den eksisterende viden om emnet og er således en orienteringssøgning. Søgningerne blev udført i databasen ERIC og i APA Psycinfo, da disse databaser indeholder videnskabelig litteratur inden for pædagogik og psykologi, hvilket er de videnskabelige områder projektet omhandler.

Ud fra problemstillingen har jeg udledt følgende søgeord: Sorg, lærerperspektiv og folkeskolen. Disse er sat i følgende skema, med søgeord, synonymer og oversættelse, ud fra dette har jeg foretaget forskellige kryds søgninger, for bedst muligt at afdække emnet. Alle søgninger har været på nyere litteratur efter år 2000, dette blev gjort for at indsnævre søgefeltet og finde frem til den seneste viden.

Søgeord	Synonymer	Oversættelse - Engelsk
Sorg	Tab, Død,	Grief, Bereavement, Mourning, Loss, Death
Lærerperspektiv	Forståelse, Oplevelser, Perception, Perspektiv	Teacher perspektiv, Teacher experience, Teacher perception, Teacher views
Folkeskolen		School, Education, Elementary Education

Søgningerne identificerede 271 resultater, disse omhandlede hvordan der arbejdes med elever i sorg, men kun et enkelt berørte hvordan lærere i folkeskolen oplever dette arbejde. Andre studier omhandler bl.a. Læreres perspektiver på sorg hos børn med diagnoser (Ducy & Stough, 2018), Læreres forståelse af effekten af en elevs død (Hart & Garza, 2013) eller casestudier omkring sørgende elever og støtte fra skolen (Washington, 2016).

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

I et norsk studie publiceret i 2013, har Alte Dyregrov et al. undersøgt lærerens holdninger og tanker angående elever i sorg og deres rolle som støtteperson. Deres resultater peger på at sørgende elever let bliver overset i skolen, selvom at skolen spiller en væsentlig rolle i elevernes sorgproces og kan bidrage til normalisering af hverdagen efter tab eller traume. Lærerne i undersøgelsen pegede på skolen som en betydningsfuld arena, særligt i forhold til elevernes indbyrdes relationer, da de oplevede at venskaber spiller en stor rolle i elevernes sorgproces.

Flere af lærerne i undersøgelsen udtalte at de ikke følte sig kvalificerede til at forstå og intervenere i en så kompleks psykologisk situation og de oplevede samtidigt begrænsninger ift. til skolen strukturer og den fleksibilitet, der er nødvendig i arbejdet med sorg. Disse udfordringer kan have negative konsekvenser for eleven i sorg, da det begrænser lærerens evne til agere adækvat i situationen. Ydermere viser studiet at lærerne oplever udfordringer knyttet til deres rolle som lærer, da de ikke kan agere omsorgsperson for eleven og de oplever at deres fokus skal ligge på pædagogiske og didaktiske problematikker. De mangler dermed specificering af deres opgaver og tydelighed ift. til rollens indhold (Dyregrov et al., 2013). På baggrund af dette studie, som tyder på at lærerne i Norge oplever de ikke har de nødvendige kompetencer til at støtte børn i sorg, er det interessant at undersøge, hvordan danske folkeskolelærere oplever arbejdet med elever i sorg.

Metode

Metodeafsnittet belyser det valgte undersøgelsesdesign, dataindsamling og tilgang til dataanalyse, samt etik. For at få indsigt i lærerens egne oplevelser tager projektet udgangspunkt i den videnskabssteoretiske og filosofiske retning fænomenologi, der har fokus på menneskers levede erfaringer. Hensigten med dette projekt er derfor at undersøge informanternes livsverden, ud fra følgende forståelse af begrebet: *“Livsverden er verden, som man møder den i hverdagslivet, og som den fremtræder i den umiddelbare og middelbare oplevelse uafhængigt af og forud for alle forklaringer”* (Kvale og Brinkmann, 2016, s. 50).

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Undersøgelsesdesign

Deltagere

I alt tre deltagere blev rekrutteret som informanter til projektet. Informanterne er, grundet omstændighederne omkring COVID-19, rekrutteret gennem et opslag på Facebook gruppen: *For alle os der underviser på mellemtrinnet*. Gruppen er ikke valgt ud fra et særligt fokus på alder, men blot fordi administrator godkendte min forespørgsel om opslag, der er i alt skrevet til fire forskellige Facebook grupper. Kriterierne for at deltage i interviewet var: at informanten underviser i folkeskolen, samt at informanten har arbejdet med elever i sorg, efter død af nærtstående relation. I folkeskolernes handleplan differentieres der mellem elevers sorg oplevelse, ud fra en forståelse om at forskellige alderstrin har forskellige behov og forståelser af døden (Lytje & Bøge, 2017). Da denne opgave tager udgangspunkt i lærernes oplevelser, har jeg valgt at inddrage alle aldersgrupper. Der er tre informanter med i projektet, da det giver muligheden for at gå i dybden med de enkelte læreres oplevelser, frem for at kigge på oplevelser på tværs.

Lærer 1

Det første interview jeg foretog var med en lærer, der havde haft to elever i samme klasse, som begge mistede en forældre, interviewet tog udgangspunkt i de oplevelser, som knyttede sig til arbejdet med de to elever.

Lærer 2

Det andet interview var med en ung lærer, fremover kaldet lærer 2. Lærer 2 fik en elev ind fra en modtagerklasse, der havde mistet sin mor 1,5 år forinden.

Lærer 3

Det tredje og sidste interview, var med lærer 3, der flere gange har arbejdet med elever i sorg, både som klasselærer, engelsklærer og som AKT-lærer, i interviewet tog vi udgangspunkt i de elever, lærer 3 havde haft i sine egne klasser

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Da alle tre informanter har erfaringer med elever, der har mistet forældre, bliver dette den type sorgoplevelse, dette projekt centrerer sig omkring.

Dataindsamling

For at indhente viden om lærernes egne erfaringer har jeg valgt at benytte det kvalitative forskningsinterview som metode til indsamling af empiri. Interviewet er udarbejdet som et semistruktureret livsverdensinterview, hvor hensigten er at forstå oplevelser og erfaringer fra lærerens perspektiv. Denne interviewform er valgt ud fra følgende forståelse fra Steiner Kvale og Svend Brinkmann: *“Det kvalitative interview er en forskningsmetode, der giver privilegeret adgang til menneskers grundlæggende oplevelse af den levede verden”* (Kvale & Brinkmann, 2016, s 50). Den fænomenologiske tilgang og den kvalitative metode er således valgt for finde essensen af læreres oplevelser ift. arbejdet med elever i sorg.

I udarbejdelsen af interviewguiden har jeg har fokus på, at skabe en fænomenologisk reduktion (Bilag 1). Interviewspørgsmålene er derfor udarbejdet uden at inddrage almindelig- og videnskabelig forhåndsviden. Dette har jeg gjort da det i fænomenologien er vigtigt at forholde sig så åbent som muligt, for at finde frem til fænomenets væsen og afdække den levede oplevelse (Kvale & Brinkmann, 2016). Interviewguiden er dog struktureret ud fra forskellige emner, der forsøger at forstå mening og fakta, ud fra interviewpersonens levede verden.

Interviewguiden er struktureret ud fra følgende emner (Bilag 1):

- Lærers egen forståelse og erfaring med elever i sorg
- Erfaringer fra arbejdet med den specifikke elev
- Erfaringer fra arbejdet med klassens fællesskab
- Erfaringer med forældresamarbejde
- Erfaringer med samarbejde med team og ledelse

Emnerne skaber et fokus i interviewet og er valgt ud fra de ansvarsområder som fremgår i folkeskolens sorghandleplan, da disse er de berøringsflader, der fremgår om lærers arbejde med sorg. Emnerne er valgt ud fra vigtigheden i brede dimensioner, der ikke afgrænser potentielle nye fænomener, dermed skabes der mulighed for bevidst naivitet.

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Under udvikling af interviewspørgsmålene har jeg haft fokus på spørgsmål, som søger at få besvaret et hvordan, og derefter gå videre til lærernes oplevelser og handlinger. Jeg har haft fokus på åbne eksplorative spørgsmål, der søger at forstå informanternes livsverden som den træder frem, snarere end hypotesetestende og definerende spørgsmål. Nogle spørgsmål kan udarbejdes inden interviewet, mens andre spørgsmål opstår løbende og kræver bevidsthed og nysgerrighed fra forskerens side. Da der skal være mulighed for disse iterationer har jeg valgt den semistrukturerede interviewform (Kvale & Brinkmann, 2016).

Der er genereret empirisk data gennem tre kvalitative semistrukturerede enkeltinterviews, der blev foretaget over FaceTime og havde ca. en times varighed. Det første interview er gennemført som pilot interview, for at teste interviewguiden. Da interviewet gik som planlagt, ud fra den semistrukturerede guide, er dette inddraget i projektet.

Jeg valgte at transskribere interviewene fuldt i en skematisk strukturering, med en kolonne til naturlige enheder og en til betydningselementer, da dette giver struktur til nærmere analyse (Bilag 2). Alle tre interview er gemt som lydoptagelser, hvilket har givet mulighed for at vende tilbage til interviewet, genlytte og opdage nye perspektiver. Brugen af lydoptagelser, har givet mig frihed til at koncentrere mig om den interpersonelle situation og emnet. Samt at tage højde for de nye muligheder og dynamikker, det semistrukturerede interview åbner op for (Kvale & Brinkmann, 2016).

Etiske overvejelser

I forbindelse med udførelsen af et livsverdensinterview er det relevant at have fokus på de etiske retningslinjer for interviewet og hvilke etiske udfordringer, der kan være forbundet med interviewet. Kvale og Brinkmann anbefaler at der tages højde for disse fire dimensioner: *informeret samtykke, fortrolighed, konsekvenser og forskerens rolle* (Kvale & Brinkmann, 2016).

Dimensionerne skal ses som felter af usikkerhed, der løbende skal behandles, da nye dilemmaer og ambivalenser kan opstå løbende. Jeg har bl.a. taget højde for de etiske dimensioner gennem en mundtlig samtykkeerklæring, hvor informanterne bliver gjort opmærksom på interviewets formål, hvordan empirien behandles og anonymitet.

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Ydermere har jeg taget højde for etiske problemstillinger gennem præcisering af at deltagelse i projektet er frivillig og at deltagerne til enhver tid kan trække sig fra projektet uden begrundelse. Alle informanter i dette projekt er anonymiseret, grundet emnets sensitive natur og for at skabe tryghed ift. til udtalelser. Da nogle af spørgsmålene omhandler lærernes personlige erfaringer, har jeg specificeret at det til enhver tid var okay at afvise et spørgsmål uden begrundelse.

Dataanalyse

For at besvare projektets problemstilling og finde frem til essensen af læreres oplevelser af arbejdet med elever i sorg, har jeg valgt at tage afsæt i en meningsdannende analyse, gennem brug af meningskondensering. Denne analyseform er en systematisk metode til at behandle data, som er baseret på hverdagsprog og åbne spørgsmål (Kvale & Brinkmann, 2016).

Da der er ikke udviklet en standardiseret fænomenologisk metode, er det op til den enkelte forsker at finde sin egen måde at benytte metoden på, på baggrund af teoretisk viden og erfaring ud fra den konkrete undersøgelse. I dette projekt har jeg taget afsæt i den amerikanske psykolog Amedeo Giorgis fænomenologiske metode regler, der er en del af en deskriptiv fænomenologisk forskningsmetode. Metoder reglerne er opdelt i fire trin: 1) At erhverve sig konkrete beskrivelser af fænomenet, erfaret af informanten. 2) Opdeling af empiriske fund, i enkelte meningsenheder. 3) Omdannelse af meningsenheder til kategorier og begreber, med henblik på at udtrykke fænomenets betydning. 4) Redegørelse for generelle strukturer i fænomenet (Brinkmann & Tanggaard, 2015). Giorgi beskæftiger sig med psykologisk fænomenologi, hvor der er fokus på at være loyal over for menneskers erfarede virkelighed, formålet med hans tilgang er derfor at udvikle viden og forståelser, der ikke reducerer fænomener til teori, men belyser hele mennesket (Giorgi, 2014).

Udover Giorgis fire metoderegler, vil jeg anvende den engelske psykolog og psykoterapeut Ernesto Spinelli, der peger på tre regler ved den fænomenologiske metode. Disse regler vil blive brugt i afsnittet metodekritik, til at belyse mit projekt. Reglerne bidrager til en informeret og kritisk tilgang til den fænomenologiske analyse. Den første regel hedder *Parentesreglen*, her skal forskeren sætte forforståelser i parentes for at åbne sig for den erfarede livsverden. Den næste regel er *beskrivelsesreglen*, der omhandler forskerens evne til at beskrive, og ikke forklare. Forskeren skal beskrive fænomenet konkret, uden fortolkninger.

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Den sidste regel er *horisontaliseringsreglen*, der indikere at forskeren skal lade data tale for sig selv, uden at tillægge særlig betydninger, og derved lade alle udtalelser have lige stor betydning (Brinkmann & Tanggaard, 2015).

Teori

Fænomenologi

Da fænomenologien fordrer den metode projektet udarbejdes efter, vil jeg kort opridse de vigtigste elementer. Fænomenologien er en moderne filosofisk retning, grundlagt af Edmund Husserl omkring år 1900. Den er siden videreudviklet af bl.a. Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre og Maurice Merleau-Ponty (Kvale & Brinkmann, 2016, s 48). Med en fænomenologisk referenceramme er hensigten at, forstå sociale fænomener ud fra aktøren eller aktørernes forståelse. Den erfarede livsverden bliver således det perspektiv, der ønskes undersøgt. I dette projekt vil jeg primært benytte mig af Giorgi's tilgang til fænomenologi, hvor dette er en filosofi, der eksplicit anerkender unikke menneskelige kvaliteter og metoder til at udforske disse kvaliteter (Giorgi, 2014). Fænomenologien bliver således et redskab til at forstå essensen af et fænomen, gennem loyalitet til menneskers erfaringer og forståelser, ud fra en tese om at perception og sansemæssige erfaringer danner grundlaget for menneskers livsverden (Giorgi, 2014).

Dannelse

Efter den fænomenologiske analyse, har jeg valgt at trække et teoretisk blik ind over de fænomenologisk baserede fund, for at udfolde hvordan disse kan ses ift. til indhold og dannelse.

Dannelse kan i pædagogisk kontekst forstås som følgende: "*Dannelse som pædagogisk begreb henviser dels til den proces, hvorigennem et menneske erhverver sig et kulturelt indhold af viden, kunnen og holdninger, dels til resultatet af denne proces, der formodes af have ført til en udvikling af personligheden i den ønskede retning.*" (Brodersen m fl., 2015, s. 78). Den tyske didaktiker Wolfgang Klafki peger i artiklen *Kategorial dannelse og kritisk-konstruktiv pædagogik* fra 1959 på tre dannelsesretninger. Disse tre retninger er 1) *formal dannelse*, 2) *material dannelse* og 3) *kategorial dannelse* (Klafki, 1983).

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Formal dannelse bygger på følgende forståelse: “ *Det væsentlige indhold ved dannelsen er ikke optagelse og tilegnelse af indhold, men formning, udvikling, modning af legemlige, sjælelige og åndelige kræfter* ” (Klafki, 1983, s. 46). I denne dannelsesetænkning er fokus at eleverne skal “lære at lære” og det væsentlige er derfor ikke undervisningens indhold, men snarere udvikling af elevernes evner ud fra egne tanker, fornemmelser og følelser.

Modsætningen til dette ligger i material dannelse hvor der er fokus på indholdets værdi ift. til at formidle kultur, historie, videnskab m.m. Det essentielle i denne tænkning bliver det indhold eleverne skal tilegne sig viden om.

Kategorialdannelse ses som en syntese af kategorier og bevidsthedsformer, som individet kan anvende til at forholde sig til sin omverden og sig selv. Her bliver der inddraget formale og materiale dannelseselementer, der skal skabe en helhed hvor faget åbner sig for eleven og eleven åbner sig for faget, denne helhed kaldes den dobbeltsidige åbning(Klafki, 1983). Udover de tre retninger peger Klafki på tidstypiske nøgleproblemer som indgangsvinkel til materialevalg, disse nøgleproblemer er defineret som vedkommende og fællesmenneskelige problemstillinger (Brodersen et al., 2015).

Analyse

Med afsæt i Giorgis fænomenologiske metode regler, er analysen struktureret ud fra de følgende fire trin: 1) *At erhverve sig konkrete beskrivelser af fænomenet, erfaret af informanten*, 2) *Opdeling af empiriske fund, i enkelte meningsenheder*, 3) *Omdannelse af meningsenheder til kategorier og begreber, med henblik på at udtrykke fænomenets betydning*, 4) *Redegørelse for generelle strukturer i fænomenet* (Brinkmann & Tanggaard, 2015).

At erhverve sig konkrete beskrivelser af fænomenet, erfaret af informanten

Gennem indsamling af empirien, har jeg anskaffet beskrivelser af arbejdet med elever i sorg. Brugen af åbne spørgsmål har åbnet op for uddybende og omfattende beskrivelser, hvilket er nødvendigt for den fænomenologiske meningskondensering, som eksemplificeres i følgende citat:

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

“For en fænomenologisk baseret meningskondensering er det helt afgørende, at man skaffer righoldige og nuancerede beskrivelser af de undersøgte fænomener i interviewpersonernes hverdagsprog” (Brinkmann & Kvale, 2016 s. 270).

Mine interview er blevet læst gentagne gange med fokus på generelt indhold og forståelse af oplevelser. Derefter genlæst systematisk for at finde frem til meningsenheder og betydningsbærende elementer. Den første regel i metoden omhandler indhentning af rådata, ud fra Giorgi's forståelse om ikke at lade teori og forforståelser skabe hypoteser og antagelser inden mødet med fænomenet (Giorgi, 2014). Ud fra Giorgi's metode er første del af analysen deskriptiv med fokus på at belyse indhentningen af det empiriske materiale.

Opdeling af empiriske fund, i enkelte meningsenheder

Interviewene er blevet transskriberet og inddelt i kategorierne *naturlighed enhed* og *betydningsselementer*. Gennem meningsanalysen fandt jeg frem til en lang række forskellige betydningsbærende enheder, der belyser lærerens oplevelser med arbejdet omkring elever i sorg, samt meningsenheder der belyser og begrundes handlinger.

Omdannelse af meningsenheder til kategorier og begreber, med henblik på at udtrykke fænomenets betydning

De identificerede meningsenheder i alle tre enkelte interviews er blevet analyseret for implicite betydninger, der er blevet transformeret ud i temaer, for at skabe transparens og gøre betydningerne eksplicite. I min tematisering har jeg haft fokus på at gå i dybden med væsentlige aspekter af de situationer som lærerne havde fremhævet som betydningsfulde. Grundlæggende har jeg søgt at være loyal over for lærernes erfaringer, i det levede liv, ved at anvende deres egne formuleringer som udgangspunkt for temaerne (Giorgi, 2014). Gennem kategoriseringen blev det tydeligt at der var nogle centrale meningsenheder og betydningsbærende elementer for lærernes oplevelser, som går på tværs af de tre interviews. I følgende afsnit vil jeg belyse disse tværgående elementer og forsøge at fremhæve og forstørre de detaljer, der belyser projektets forskningsinteresse.

Redegørelse for generelle strukturer i fænomenet

På baggrund af analysen af de enkelte interviews, blev der identificeret et hovedtema og to undertemaer, som udtrykker fænomenets betydning og dermed belyser elementer ved læreres oplevelser med elever i sorg.

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Samlet fandt jeg 147 meningsenheder, der er blevet sammenlignet og konkretiseret til det tværgående hovedtema, undertemaer og betydningselementer, disse er inddelt i et skema nedenfor. Selvom temaerne er struktureret og kategoriseret i et skema, skal temaerne ses som dynamiske, da de belyser et samspil af forskellige elementer i fænomenet. Undertemaer og betydningselementer er således egenartede samtidigt med at de relatere sig til hovedtemaet og hinanden.

At kunne tale om sorg
<ul style="list-style-type: none"> • Accept af følelser • Lærerens selvopfattelse • Nedbrydning af tabuer • Hverdagssamtaler • Samtaler om den døde

At føle sig frem	At skabe rammer
<ul style="list-style-type: none"> • Tempo og tilpasning • At forberede eleven på omverdenen 	<ul style="list-style-type: none"> • Ændringer i klassedynamikken • Koordinering af praktiske ansvarsområder • Vidensopbygning og –deling • Arbejde med døden i undervisningen

De generelle strukturer i fænomenet præsenteres i følgende afsnit, hvor jeg kigger nærmere på hovedteamet, de to undertemaer og de betydningsbærende elementer på tværs af mine interviews og udfolder nuancer og variationer i de pågældende elementer

At kunne tale om sorg

Hovedtemaet som er gennemgående i alle tre interviews og som de andre temaer kan perspektiveres ind i, er temaet: *at kunne tale om sorg*. Dette tema dækker mange af de centrale oplevelser lærerne har haft i forbindelse med arbejdet med en elev i sorg. *At kunne tale om sorg* indebærer flere forskellige aspekter som lærerne bringer frem herunder: *accept af følelser*, *selvopfattelse* og

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

nedbrydning af tabuer. Derudover omhandler disse måder at kommunikere på og emner at snakke ud fra, hvilket kan bl.a. kan være med afsæt i hverdagsemner eller samtaler om den døde. Teamet kommer særligt til udtryk i dette citat fra lærer 1:

“Så det er vigtigt for dem, at have voksen, som man kan komme til, som er ked at det på deres vegne og forstår alt det de siger, og kender til hele familie relationen, men som ikke er i sorg. Og som altid, som er villig til at snakke. Fordi der jo rigtig mange mennesker, som ikke kan snakke med folk i sorg. Det skal man kunne som lærer.” (Interview 1, 5:40)

Citatet belyser hvordan lærer 1 oplever vigtigheden i, at en lærer kan tale om sorg og dette ses som en nødvendig kompetence i professionen. Samtidigt viser citatet nogle af de faktorer læreren ser som bærende for samtalen om sorg, herunder medfølelse og kendskab til familierelationer. Udtalelsen viser hvordan lærer 1 oplever sin egen rolle ift. til eleven, da læreren ser sig selv som en støtte uden sorg påvirkning, der altid skal være tilstede. Dette kan tyde på at der findes forskellige aspekter i at kunne tale om sorg. Temaet indeholder betydningselementet *accept af følelser*, hvilket trådte frem hos alle tre informanter. Dette omhandler de følelser, der kan opstå i arbejdet med elever i sorg, hvilket ses i disse udtalelser fra alle informanterne:

“Og man må også acceptere, at man tuder lidt med dem, jeg tuder lidt med dem” (Interview 1, 5:45)

“Man skal selvfølgelig træde helt vildt varsomt, men vi bliver nødt til at vise at det er okay at snakke om.” (Interview 2, 24:53)

“(…)man må gerne være ked af det og man må gerne være bange for at miste nogen. Så de lærer at sætte nogle ord på de følelser de har, sådan undervejs.” (Interview 3, 10:05)

I citaterne ses det at følelser som frygt og tristhed, kan påvirke samtlige aktører i et klasseværelse og hvordan alle tre lærer tilgår følelser som noget, der skal rummes og anerkendes. Dette hører under undertemaet *accept af følelser*, der omhandler følelseslivet hos både det sorg påvirkede individ, klassens øvrige elever og læreren.

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Accept af følelser omhandler også hvordan, man kan forholde sig til følelser, alt efter hvordan det vurderes at disse passer til en given situation, dette kan udledes af nedenstående citat fra lærer 3:

“Det fylder jo meget. Nu er det ikke min favorit i forvejen at tage til begravelser. Men jeg var meget det der med, for jeg er virkelig let til tåre, så meget det med at det ikke var mig, der sad og græd oppe i kirken. Så jeg fik et fif af en kollega, om at man skal tælle bogstaver i salmebogen” (Interview 3, 32:15)

Citatet belyser hvordan lærer 3 oplever sin rolle til begravelsen ift. til adækvate reaktioner og hvordan det kan være en udfordring at agere støtte for eleven. Læreren bruger her en praktisk handling som redskab til at begrænse emotionelle udtryk. Citatet peger på betydningselementet *lærerens selvopfattelse*, da udtalelsen omhandler lærerens eget følelsesliv. *Lærernes selvopfattelse* findes også i understående udtalelser, der belyser hvordan de tre lærere oplever deres rolle og reaktioner

“(...)jeg går ind også har de mig med hud og hår” (Interview 1, 26:46)

“Jeg kunne også være ked af det og have brug for at tale om det” (Interview 2, 11:35)

“(...)der er rigtig mange lærer...altså vi vil rigtig gerne fikse tingene og sorg er jo ikke noget man bare kan fikse.” (Interview 3, 10:20)

Disse forskellige opfattelser af selvet og egen rolle ift. til sorg, fremstår som en del af lærernes oplevelser. Da dette er deres subjektive blik på dem selv, hvilket er udgangspunktet for deres erfarede livsverden. Betydningselementet ligger under *at kunne tale om sorg*, da det kan belyse hvilken tilgang lærerne har til bl.a. elever, følelser og sorg. Et eksempel på hvordan egne oplevelser og opfattelser kan præge tilgangen til eleven, ses i denne udtalelse fra lærer 2, der har mistet sin far under studietiden:

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

“Jeg oplevede at folk havde mega svært ved at takle det. Så der bestemte jeg mig for at, hvis det nogensinde sker for elever jeg har, så skal de bare ikke følelse, det er noget man ikke må snakke om.” (Interview 2, 40:01)

Lærer 2's egne erfaring ligger til grund for tilgangen til sorghåndtering. Forståelsen om vigtigheden i *at kunne tale om sorg*, udspringer således i en af læreren personlige oplevelser.

Endnu et element i temaet *at kunne tale om sorg*, er elementet *nedbrydning af tabu*, som peger på lærernes oplevelser af sorg som tabu samt deres *selvopfattelse* ift. at bryde dette tabu. At lærerne oplever sorg som tabubelagt ses i nedenstående udtalelser:

”Jeg tror virkelig der er en samfunds ting i at man skal få nedbrudt det her tabu, fordi det er så sindssygt. Alle mister på et tidspunkt, forhåbentligt ikke som børn, men jeg tror bare det er vigtigt at børn lærer det er okay at snakke om” (Interview 2, 36:27)

”Jeg har undervist i sorg og død og sådan noget. Men det har ikke været i forbindelse med det her. Det er mere fordi jeg har besluttet at det ikke skal være et tabu, at det skal også være et emne vi tør berøre” (Interview 3, 17:51)

Her ses det hvordan begge lærere oplever at sorg er et tabu, som de gerne vil ændre på, så det et emne, der kan snakkes om. Implicit i dette ligger også forståelsen af det er deres rolle, som lærere, at være med til at nedbryde dette tabu og give eleverne værktøjer til *at kunne tale om sorg*.

Et andet vigtigt element i lærerens opfattelse af *at kunne tale om sorg*, er den måde de igangsætter samtalen om emnet. Dette element kaldes *hverdagssamtaler*, da alle lærerne taler ind i hverdagsrutiner og konkrete elementer, som måde at påbegynde en samtale om sorg.

I forbindelse med samtaler med eleven har læreren anvendt konkrete tiltag til at skabe et udgangspunkt for samtalen, det ses bl.a. i denne udtalelse:

“De der helt almindelige. Hvordan går det så derhjemme? hvordan har far det?(...)Hvor tit kommer faster forbi? Sådan så vi hele tiden var...fordi han ville ikke snakke om sine følelser.” (Interview 1, 23:01)

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Citatet viser hvordan lærer 1 har fokuseret på praktiske og konkrete elementer i elevens dagligdags liv til at skabe mulighed for samtale. Citatet taler også ind i det tidligere undertema *accept af følelser*, da dette omhandler elevens adfærd ift. til følelser. Dette viser hvordan temaerne ikke skal ses som fuldstændigt lineære kategorier, men snarere dynamiske elementer, der fungerer i samspil. *Hverdagssamtaler* og *samtaler om den døde*, er to dele af lærernes oplevelser, der i høj grad minder om hinanden, da det omhandler hvordan der tages hul på de svære samtaler og hvilke elementer lærerne sætter fokus på i disse samtaler. Herunder ses to forskellige tilgange samtale om en afdød forældre.

”Så du skal kunne komme og tale med os, og vi vil også gerne spørge dig indtil din mor. Ikke kun din døde mor. Men sådan, hvad lavede du med din mor og hvad nu kan komme på.” (Interview 2, 10:25)

”Så vi gjorde det, at når vi gik ud, så gik vi ned forbi de tre gravsteder. Så kunne vi lige stå at snakke lidt om det, og ej hvor var det også sejt og hvor var vi bange alle sammen og sådan noget.”(Interview 1, 36:06)

Lærer 2 har her fokus på spørge ind til oplevelser med den afdøde, uden at lægge et særligt fokus på døden, men blot på moren som en vigtig person i elevens liv. I det andet citat ser vi hvordan lærer 1 har brugt en tur til gravstedet, som udgangspunkt for samtale med hele klassen, efter en længere periode med flere dødsfald i forældregruppen. Her bliver turen til gravstedet noget konkret, der giver anledning til at tale om både sorg, død og den oplevelse klassen har delt.

Ved at gennemgå de forskellige betydningselementer i det overordnede tema, har jeg nu belyst hvordan lærerne oplever *at kunne tale om sorg*, som den mest centrale del af arbejdet med en elev i sorg. Dette dækker de oplevelser lærerne har i samtalen med eleven, forældre, andre elever og ressourcepersoner, samt den tilgang de har til samtalen og hvilke tiltag, der bliver anvendt til kommunikation om sorg. Udover de betydningselementer, der blev præsenteret i ovenstående, har temaet også to undertemaer som jeg nu vil belyse.

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

At føle sig frem

Dette undertema dækker betydningselementet *tempo og tilpasning*, der omhandler hvordan læreren tilgår eleven i sorg og hvordan der evalueres og ændres i tilgange. I dette citat af lærer 1 ser vi hvordan tempo opleves:

“Man skal gå langsomt frem. Et skridt af gangen. Og man skal ikke være bange for, hvis man i øvrigt har de relationer, der skal til med de børn. Så skal man ikke være bange for at prøve noget, som måske kan gøre nogle børn mere kede af det end de var før, fordi man skal ikke skabe ragnarok, men man må godt skabe følelser, som man samler op på.” (Interview 1, 39:40)

Her beskriver lærer 1 hvordan det er at arbejde med de følelser, der findes hos elever med sorg og de resterende elever. Udtalelsen peger på vigtigheden i relationer og hvordan relationer danner fundamentet læreren arbejder ud fra. Læreren tilpasser sin tilgang efter eksisterende relationer, og dermed et kendskab til elevernes behov og kapacitet. Citatet taler også ind i det betydningselement jeg har kaldt: *accept af følelser*, da læreren begrundet hvorfor det kan være konstruktivt at *“gøre nogle børn mere kede af det”* (Interview 1, 39:43) som et led i sorgarbejdet. Lærer 1 mener at *“Man skal gå langsomt frem”* (Interview 1, 39:40), hvilket er en tilgang til tempo, der findes hos alle informanterne. Vi ser den her hos lærer 2:

“Man skal selvfølgelig træde helt vildt varsomt, men vi bliver nødt til at vise at det er okay at snakke om.” (Interview 2, 24:53)

Her handler tempoet om en samtale relateret til sorg, hvilket kan tyde på at lærerne oplever tempo og tilpasning, som et element, der er en del af sorgarbejdet og det *at kunne tale om sorg*.

Et andet betydning bærende element er *at forberede eleven på omverdenen*, hvilket er et element lærerne påpeger på forskellig vis. Dette kommer f.eks. til udtryk i denne udtalelse, hvor eleven er blevet ked af det på baggrund af en undervisningssekvens om familie:

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

“(…)når der nogen der spørger dig: Hvad laver din mor? Hvad laver din far?. Altså det er jo naturligt vi spørger til det, så du er nødt til at forberede dig, og tænke: Hvad har du af svar, hvad vil svare når du bliver spurgt, for du vil blive spurgt.” (Interview 3, 21:43)

Dette indgår i overtemaet *at kunne tale om sorg*, da citatet peger hvordan læreren taler med eleven og oplever sin rolle i forhold til eleven i sorg. Lærer 3 prøver her *at forberede eleven på omverdenen*, gennem samtale om mulige svar på fremtidige spørgsmål om den afdøde forældre. Lærer 2 taler ind i samme element gennem denne udtalelse:

“Jeg tror hurtigt man kan blive, altså min pige kan blive hende, der har mistet sin mor, og det er bare ikke en rar person at være.” (Interview 2, 41:01)

Lærer 2 taler her ind i hvordan tabet kan blive definerende for elevens identitet, hvilket peger på hvordan læreren oplever at dette kan være en konsekvens ved at miste. Dette er element dækker også lærernes forståelse af omverdenen, da det er deres forståelse af hvad eleverne kan blive mødt med på baggrund af deres sorg, der skaber udgangspunkt for deres måde *at forberede eleven på omverdenen*.

At skabe rammer

Dette undertema dækker *ændringer i klassedynamikken, koordinering af praktiske ansvarsområder, vidensopbygning og –deling samt arbejde med døden i undervisningen*. Betydningsselementer, der både indeholder hvordan lærerne oplever rammesætning ift. eleven i sorg og resten af klassen, samt hvordan emnet inddrages i undervisningen og de oplevelser lærerne har haft med dette. Ydermere peger undertemaet også på lærernes oplevelser med koordinering af praktiske ansvarsområder og sparring med kollegaer. Alt dette hører under overtemaet *at kunne tale om sorg*, da baggrunden for alle handlinger omhandler kommunikation omkring sorg og de forudsætninger, der er herfor.

Et betydningsbærende element i undertemaet *At skabe rammer* er lærernes oplevelse af *ændringer i klassedynamikken*, dette kan udledes af følgende citater:

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

”Og jeg tror også, at denne her klasse, havde da de sluttede i 6 klasse, helt fantastiske relationer til hinanden. Det tror jeg bl.a. er pga. det sorg, de havde været igennem. Det blev simpelthen så tæt forbundet” (Interview 1, 39:40)

“Også var der faktisk, i forhold til hvor urolig klassen er, så var der virkelig respekt og hel ro, da hun fortalte.” (Interview 2, 6:23)

Begge citater peger ind i de ændringer lærerne oplever i hvordan elevernes adfærd og relationer bliver påvirket af sorg. Vi ser bl.a. hvordan lærer 2 oplever en ændring i elevernes adfærd, da den sorgramte elev fortæller om sin situation. En anden måde dette element bliver påpeget er gennem de øvrige elevers reaktioner, på sorgarbejdet i klassen. Dette kommer til udtryk i følgende udtalelser.

”Det lukker op, der var en periode, hvor de andre børn ikke kunne sove, og de skulle sove hos forældrene, så de kunne mærke at mor og far, var levende.” (Interview 1, 31:34)

”(...)der er rigtig mange af de andre, som faktisk bliver bange for at det også skal ske med min mor og far, skal de også dø.” (Interview 3, 9:03)

Lærerne oplever at klassens øvrige elever bliver tydeligt påvirket af en klassekammerat mister, hvilket kommer til udtryk gennem en frygt for selv at miste. Dette er et betydningsbærende element, da de øvrige elevers reaktioner bliver en central del af lærernes oplevelser med arbejdet med elever i sorg.

Næste betydningsbærende element er *koordinering af praktiske ansvarsområder*, elementet er væsentligt da lærerne alle oplever at dette er med til skabe struktur og forudsætninger for det resterende sorgarbejde.

I interview 1 og 3 havde begge lærere eleverne i deres klasser da de mistede, så temaet dækker derfor mange af de mere konkrete tiltag, der sker lige efter eleven mister. Undertemaet *Koordinering af praktiske ansvarsområder*, dækker lærernes oplevelser samarbejde med ledelse, forældre, ressourcepersoner samt brug af sorghandleplaner.

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

I både interview 1 og 3 oplevede lærerne at der kan være udfordringer i forældresamarbejdet ift. til elever i sorg, dette fremgår i nedenstående citat:

“Hvordan tager man hjem til en familie, der lige har mistet? Det der med at man træder ind over en matrikel der er fyldt med sorg. Hvordan gør man det? tager man noget med? Ja, jeg synes det var svært” (Interview 3, 22:04)

Da læreren gennem de reflekterende retoriske spørgsmål, spørger ind til hvordan man konkret møder familien, belyser dette citat hvordan mangel på koordinering og viden, kan være en udfordring. En anden del af elementet, er lærernes oplevelser med skolernes sorghandleplaner.

“Vi har en sorgplan på skolen. Jeg var faktisk med til at få den revideret, fordi jeg synes da jeg var i det. Der var nogle ting, hvor jeg var i tvivl om hvor meget skulle jeg blande mig i og hvad skulle jeg ikke bland mig i.” (Interview 3, 28:49)

“Jeg tror det er meget rart at den er der. Nu var vores ikke udbygget, den blev den jo så, jeg blev klogere.” (Interview 1, 40:01)

I begge disse udtalelser ser vi at begge lærere oplevede at handleplanen var mangelfuld, hvilket i begge tilfælde førte til revidering og konkretisering. Denne handling relatere sig også til *vidensopbygning og deling*, der taler ind i lærernes oplevelser ift. til behov for viden og sparring med både kollegaer og ledelse. Denne sparring kan også ses i følgende udtalelse

“(…) sådan noget med at tænde et lys for mor, hverdag i vinduet. Det var en kollega, der sagde jeg kunne gøre det. Og drengen blev bare så glad, over at vi hver dag lige, alle sammen kiggede på lyset og tænkte hans mor” (Interview 1, 12:47)

Lærer 1 har gennem sparring med en kollega fundet frem til et konkret tiltag, der kan anerkendende tabet, hvilket peger på hvordan vidensdeling kan være et vigtigt grundlag for lærernes handlinger.

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Endnu et element i undertemaet *at skabe rammer*, er lærernes arbejde med *døden i undervisningen*. Eleven i lærer 2's interview, havde mistet sin mor 1,5 år forinden, så lærer 2 valgte derfor at anvende et undervisningsforløb omkring død, som en del af arbejdet med elevens sorg. Da lærer 2 arbejder på en skole med høj religiøs diversitet, blev religion og kultur også en del elementet, hvilket kan udledes af nedenstående citat:

“Ude hos os kører, de meget på om man er Muslim eller Dansker. Så der var mange, som var sådan: Det sker der ikke i Islam, og det passer ikke. Så måtte jeg sige: at det jo er forskelligt hvad man tror, der sker også selvom man er muslim, kan man jo tro noget andet. Men vi fik virkelig nogle gode samtaler, med en stor respekt om at arbejde med det. (...) Hvis, der ikke havde siddet en som havde mistet, kunne samtalerne godt være blevet mere useriøse.” (Interview 2, 7:40)

Dette citat viser hvordan et undervisningsforløb, der inddrager døden er med til at skabe samtaler og hvordan religion kan blive en faktor i arbejdet med sorg. Samtidigt viser citatet også hvordan klasse dynamikkerne kan ændre sig, når der er en sorgpåvirket elev. I flere af de øvrige citater i analysen ser vi hvordan begravelser og gravsteder, kan have en betydning for sorgarbejdet, hvilket peger på kulturelle fænomener og former for materialitet som elementer, der inddrages i lærernes arbejde med sorg. Undertemaet *at skabe rammer* omhandler som påvist flere forskellige elementer, der danner forudsætninger og muligheder for lærernes handlinger. En udtalelse, der påviser vigtigheden af *at kunne tale om sorg*, gennem *at skabe rammer* og *at føle sig frem*, er denne:

”Det handler i bund og grund bare om at den elev, du sidder med, skal føle sig tryk, hvis de ikke gør det, så fortæller de dig ingenting.” (Interview 2, 25:01)

Her beskriver lærer 2 at en forudsætning for samtale er elevens tryghed. De ovenstående elementer, der belyser lærernes oplevelser og danner grundlag for handlinger, bliver således det fundament lærerne anvender til *at kunne tale om sorg*.

Jeg har i ovenstående analyse udfoldet og belyst lærernes oplevelser og erfaringer, ud fra deres livsverden og subjektive forståelser (Giorgi, 2014). Gennem denne analyse blev essensen af fænomenet *læreres oplever af arbejdet med elever i sorg*, mit hovedtema *at tale om sorg*.

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Diskussion

I følgende afsnit vil jeg belyse og diskutere projektets fund. Blandt andet ift. det norske studie af Dyregrov et al. derefter ville jeg kigge nærmere på dannelsespotentialer i sorg samt diskutere den valgte metode.

Sammenstilling af projektet med eksisterende forskning

Projektet viser, gennem analyse af strukturer på langs og på tværs af interviewene, at mange oplevelser og handlinger er fælles for arbejdet med elever i sorg og går på tværs af de subjektive livsverdener og erfaringer. Projektet viste *at kunne tale om sorg* var centralt for alle tre lærere og det at nærme sig langsomt i eget tempo var vigtigt for at kunne støtte de berørte elever. Desuden viste projektet at når en elev i sorg indgår i en klasse, kan det have betydning for klassens øvrige elever. De temaer, der er fremkommet gennem omdannelse af meningsenheder og generelle strukturer i fænomenet, udtrykker således både de enkelte lærers oplevelser samt de oplevelser, der fremgår på tværs af informanterne. Disse temaer udtrykker derfor essensen af lærernes oplevelser, der giver indsigt i den overordnede problemstilling. Lærernes oplevelser er koblet til deres handlinger og forudsætninger for disse.

Resultaterne af dette projekt bidrager med andre temaer end den norske undersøgelse *Teachers' perceptions of their role in facing children in grief*. Hvor størstedelen af lærerne, i den norske undersøgelse, oplever at den sørgende elev bliver overset, viser indeværende projekt et fokus på hvilke elementer, der er gavnlige i arbejdet med eleven i sorg og hvilke tilgange de har haft til disse elever. Begge undersøgelser peger på at lærerne oplever udfordringer ift. deres rolle og afklaringen omkring denne samt at lærerne oplever at skolen er en betydningsfuld del af sorgarbejdet. Dette projekt peger særligt på betydning af at kunne tale om sorg og opstille rammer for samtaler, hvor den norske undersøgelse peger særligt på lærernes oplevelser af manglende viden. Forskellen på de to undersøgelser kan bl.a. skyldes de forskellige metodiske tilgange, hvor mit projekt er fænomenologisk og ønsker at få besvaret et hvordan, er den norske undersøgelse mixed methods baseret med et spørgeskema samt fokusgruppeinterviews (Dyregrov et al., 2013). I spørgeskemaet har lærerne skulle vurdere forskellige udsagn omkring deres opfattelse af elever i sorg, hvilket gør at de har forholdt sig til på forhånd opstillede hypoteser.

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Da dette projekt er opsat uden forhåndsbestemte hypoteser, er temaerne i analysen naturligt forekommende og det har derfor ikke været en garanti at resultaterne kunne sammenstilles direkte. I den norske undersøgelses fokusgruppeinterviews fremkom der fire centrale temaer 1) *A new discourse in society*, 2) *Expectations of the school*, 3) *Importance of the school* og 4) *Roles and responsibilities*. Disse temaer peger på flere af de samme elementer som dette projekt bl.a. tabu ift. til sorg og påvirkning på de øvrige elever, men igen ses der en forskel i de to undersøgelser. Konklusionen på den norske undersøgelse var bl.a. at lærerne oplever det er nødvendigt at begrænse lærernes rolle, hvor mit projekt peger mere på at lærerne ønsker at øge deres sorgforståelse og forbedre skolernes handleplan (Dyregrov et al., 2013).

Sorg - et potentielt led i almen dannelse

Ud fra resultaterne i dette projekt, vil jeg se nærmere på hvordan samtalerne omkring død og sorg kan indgå i folkeskolen og de på forhånd opsatte rammer. Her findes der flere forskellige relevante perspektiver der kan inddrages, som f.eks. relationer i folkeskolen, rammesætning og samarbejde. Ud fra min analyse er jeg blevet særligt optaget af hvordan lærerne skaber rammer for samtaler om sorg, og vil derfor gerne se nærmere på dette ud fra et dannesperspektiv. Jeg vil her benytte Klafki, da han tager afsæt i mennesket som subjekt og at mennesket dannes gennem eksemplarisk læring, hvilket betyder at mennesket lærer gennem eksempler (Klafki, 1983). Udover eksemplarisk læring, peger Klafki på at indholdet skal bestå af "*(...)de fællesmenneskelige vedkommende problemstillinger i den historiserede samtid og i den fremtid, der tegner sig*" (Brodersen m fl., 2015, s 78.). Sorg kan ses i lyset af dette, da det er et grundvilkår ved den menneskelige tilværelse samtidigt med det er et emne, der debatteres og diskuteres i både historisk og nutidig kontekst. Analysen peger på at, når en elev oplever sorg i folkeskolen, bliver sorgen og håndteringen af denne en fælles erfaring, som både påvirker individet, lærerne og de øvrige elever. Hvilket betyder at der skabes et fælles erfaringsgrundlag, som samtidigt bliver et eksempel på sorgreaktioner og håndtering.

Belyser man emnet sorg ud fra formal dannelse kan evnen til at tale om sorg og reflektere over de følelser sorgprocessen medfører perspektiveres ind i sjælelige og åndelige kræfter. Den fælles erfaring danner i denne forståelse grobund for læring ud fra elevernes oplevelser og forforståelse, hvilket giver mulighed for at eleverne udvikler potentielle egenskaber og færdigheder.

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

At arbejde med fænomenet sorg, kan således være en måde at bearbejde elevernes følelser og oplevelser med dette, gennem aktivering af deres forforståelse og erfaringer. Selve emnet bliver dog ikke tillagt en værdi i formal dannelse, og disse egenskaber kunne derfor lige så vel være tilegnet gennem en anden erfaring eller i arbejdet med fortolkning af kunst, litteratur, musik el. lign (Brodersen et al., 2015).

Kigger man i stedet på sorg som emne ud fra material dannelse ville fokus være på den kontekstuelle værdi ift. til f.eks. historie, kultur m.m. Her ville der ikke være fokus på den fælles erfaring, men i stedet ville emnet blive præsenteret gennem teori, hvor der findes eksakte forklaringer af emnet. Dette ville give eleverne mulighed for forstå og tilegne sig viden omkring sorg, men ikke skabe koblingen til deres egne erfaringer. Sorg kan ses som relevant emne da det er en del af kulturens viden samt en menneskelig forudsætning (Brinkmann, 2018).

Inden for kategorial dannelse ville emnet sorg kunne begrundes ud fra fænomenets almengyldighed. I denne dannelses form ville eleverne arbejde med emnet sorg gennem både deres egne erfaringer og udefrakommende generel viden, udvalgt af læreren. Her kan læreren sætte fokus på den fælles erfaring og udvikle egenskaber, samtidigt med at eleverne bliver præsenteret for emnet i forhold til verdenen, hvilket kan bidrage med viden og forståelse (Brodersen et al, 2015). Sorg og sorghåndtering kan også ses i lyset af Klafki's teori om tidstypiske nøgleproblemer, da det er fællesmenneskeligt og vedkommende.

Ud fra de foregående afsnit kan det udledes at, arbejdet med emnet sorg kan have værdi i både formal og materiel dannelsesstærkning, da det kan bidrage med både direkte viden samt refleksioner og egenskaber. Vælges en af de to tilgange vil der, dog også være tab ift. til emnets værdi og potentielle læringsmuligheder. Vælger læreren at arbejde med sorg som indhold, peger denne diskussion på at det skal inddrages som kategorial dannelse, så det ikke tabes muligheder, men i stedet skabes grobund for den dobbeltsidige åbning og det fulde dannelsespotentiale anvendes til at give eleverne viden om omverden samt deres position i denne (Brodersen et al, 2015).

Dette dobbelte dannelsespotentiale kan også ses i lyset af folkeskolens formål, hvor det fremgår at elevernes skal gøres fortrolige med dansk kultur og historie, samt forståelse for andre kulturer (Retsinformation, 2019).

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Sorg og sorghåndtering kan ses som et kulturelt fænomen, da kulturen bl.a. har indvirkning på både ritualer og sociale tilgange. Paragraf 1 i folkeskolens formål påpeger også at elevernes skal have kendskab til mennesket samspil med naturen. Da tab og død ses som naturlige forudsætninger ved den menneskelige tilværelse, er det dermed et relevant område ift. menneskets samspil med naturen. Disse elementer peger især på det materielle potentiale i emnet sorg, hvor paragraf 2 kan ses i lyset af de formale potentiale, her at det er krav at folkeskolen skal *“udvikle arbejdsmetoder og skabe rammer for oplevelse, fordybelse og virkelyst, så eleverne udvikler erkendelse og fantasi og får tillid til egne muligheder og baggrund for at tage stilling og handle.”* (Retsinformation, 2019, Kap 1 stk. 2). Disse kompetencer peger ind i det potentiale sorg rummer ift. refleksion, erkendelse og videre handling.

Metodekritik

Belyser man den fænomenologiske metode i analysen kan man forholde sig til den valgte tilgang gennem Spinnelli's tre regler (Brinkmann & Tanggaard, 2015). Kondensering af meningsenheder, kategorier og temaer, er foretaget uden teoretisk referenceramme for give plads til lærernes subjektive livsverdens perspektiver kunne træde frem og dermed også sætte min forudgående forforståelse i parentes. Det har ikke været muligt at fuldstændigt afgrænse mellem livsverdensperspektiv og teoretisk perspektiv. Dette skyldes at både interviewer og informant taler ind i delvist lærefagligt og psykologisk fagsprog. At tilgå empirien uden teoretisk referenceramme og forforståelse har understøttet Spinelli's beskrivelsesregl, hvor jeg har forholdt mig til temaerne ud fra udtalelser og de elementer, der blev beskrevet, frem for at fortolke og sætte i teoretisk perspektiv. Jeg har forsøgt at tage højde for *horisontaliseringsregnen* ved udelukkende at tage udgangspunkt i det empiriske materiale som det fremstår, men da den fænomenologiske kategorisering og tematisering kræver omdannelse af meningsenheder til kategorier og begreber, har det ikke været muligt at lade den indsamlede empiri fremstå fuldstændigt råt, uden at tillægge den særlige betydninger. De fænomenologiske metode regler har været hensigtsmæssige til at besvare problemstillingen og tydeliggøre lærernes oplevelser og de overvejelser de foretager omkring forskellige indsatser, både ift. til deres egen rolle og kompetencer, samt elevernes behov. Særligt *parentesreglen* har bidraget til at sikre teorien ikke influerer fænomenet og at projektet peger på essensen af lærernes oplevelser ud fra deres livsverden. Jeg har gennem systematisering og transparens i min analysemetode forsøgt at sikre troværdighed og gyldighed, hvilket er essentielt i det kvalitative studie.

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

I forbindelse med projektet opstod der et etisk dilemma, da en af mine informanter har været tydeligt påvirket af samtalen. Da dette projekt beskæftiger sig med en *fundamental følelse*, har nogle af spørgsmålene været personlige, hvilket kan være grundlaget for emotionelle påvirkninger (Brinkmann, 2018). Her har jeg særligt taget højde for det interpersonelle element i interviewet, ved at have et fokus på kommunikation om de givne følelser samt at give informanten tid til selv at vende tilbage til interviewet. I denne situation var der fokus på min interaktion med informanten frem for vores fælles videns produktion.

Konklusion

Sammenfattende tyder projektet på at lærernes oplevelser, med elever i sorg, centrerer sig omkring samtaler om sorg, både ift. til hvordan disse påbegyndes og hvad de indeholder samt at lærerne oplever det som nødvendigt at nedbryde tabuer omkring sorg. Dette fremgår i de kvalitative interviews, hvor fokus er på hvordan samtaler begyndes og tyder på at der findes vinkler og indgange, der er mere eller mindre gavnlige. Dette betyder at det vigtigt at lærerne har værktøjer til at igangsætte disse samtaler samt at de har en metaforståelse for tegn på det gode sorgarbejde. Derudover peger projektet på de forskellige udfordringer lærerne oplever i arbejdet med elever i sorg, her er det særligt rammerne omkring sorgarbejdet og det skulle at føle sig frem, der er i fokus. Da analysen i dette projekt besvarer problemstillingen ang. lærernes oplevelser, har der i diskussionen været fokus på projektets metode, sammenstilling med det norske forskningsprojekt samt forståelse af dannelsespotentialer i arbejdet med sorg. Her tyder det på at arbejdet med en sådan fundamental følelse, kan give eleverne indsigt i omverden, samtidigt med at det kan åbne op for personlige kompetencer, hvor eleverne lærer at forholde sig reflektivt til deres eget selv. Da sorg en forudsætning ved den menneskelige tilværelse, kan det have stor værdi at man allerede i folkeskolen lærer at forholde sig til de følelser, der kan være knyttet til sorg og tab.

Handleperspektiv

Ud fra analysen, der viser at, vigtigheden i at kunne tale om sorg og at dagligdags emner og indhold i undervisningen kan skabe mulighed for dette. Samt diskussionen, der peger på et dobbelt dannelsepotentiale i emnet, synes det relevant at inddrage dette som et emne i folkeskolen og udnytte emnets potentiale som meningsfuld erfaring. Da informanterne peger på vigtigheden af at nedbryde tabuer omkring sorg, bør sorg ikke være et emne, der kun tages op hvis en elev mister, men i stedet et emne alle skal beskæftige sig med. At have faglige erfaringer med sorgreaktioner og deres kontekst, kan også ses i lyset af lærernes oplevelser med at tale om sorg, da denne forhåndsviden kan danne udgangspunkt for samtaler. Selvom dette projekt beskæftiger sig med sorg, som reaktion efter død af nærtstående relation, kan sorgreaktioner også forekommer på baggrund af andre livskriser og mit handleforslag dækker derfor sorgreaktioner i et overordnet perspektiv. På baggrund af dette projekt foreslås der et nyt obligatorisk emne i folkeskolen, kaldet: Livsforandringer og kriser.

I folkeskolen findes der tre obligatoriske emner, der har til hensigt at øge elevernes viden og kompetencer inden for: *Uddannelse og Job, Færdselslære* samt *Sundheds- og Seksualundervisning* (UVM, 2020). De obligatoriske emner er timeløse, men eleverne skal berøre disse emner i løbet af deres skoletid. At inddrage et emne omkring livskriser og tab, ville bidrage til at skolen indrettes efter livsfænomener og støtter elevernes alsidige udvikling ift. til både viden og færdigheder, med henvisning til folkeskolens formål. Derudover ville dette også give folkeskolen en dobbeltsidig åbenhed, hvor livet er genstand for skolen og skolen genstand for livet.

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Perspektivering

I lyset af dette projekt er jeg blevet bevidst om vigtigheden i at lærere evner at have samtaler om sorg og opstille rammer for sorgprocesser. Jeg har tilegnet mig ny viden om hvordan lærere oplever at arbejde med sorg og hvilke elementer, der har særligt betydning. Hvilket giver mig en bredere forståelse for hvilke udfordringer jeg kan møde i min fremtidige praksis. Da projektet har en fænomenologisk tilgang har det ikke været muligt at teste hypoteser om sorgarbejdet eller at analysere dette ift. til relevant teori. Hvilket skaber nye undringer, der er opstået i forbindelse med projektet. Det kunne bl.a. være interessant at undersøge mit hovedtema *at tale om sorg*, ud fra en kommunikationsteoretisk tilgang, der muligvis kunne belyse nye nuancer af temaet. Et andet relevant perspektiv kunne være at gå i dybden med betydningselementet *At forberede eleven på omverdenen*, hvilket kunne belyses ud fra lærerens definitionsmagt eller teori om positionering. I forbindelse med hovedtemaet eller betydningselement *selvopfattelse* kunne et interessant perspektiv være: Hvorvidt og hvordan narrativer påvirker sorgprocessen ? I dette projekt har jeg valgt ikke at inddrage sorg, som diagnose, hvilket kunne være et andet interessant perspektiv ift. til sorgramte elever i folkeskolen. I forbindelse med sorg teori, kunne det også være interessant at kigge på lærernes sorg opfattelse i forhold til de forskellige eksisterende modeller og belyse hvorvidt denne opfattelse påvirker deres tilgang til eleverne.

Litteraturliste

- Aisinger, Pernille. (23/04/2012). Lærere har brug for hjælp til at håndtere børn i sorg. *folkeskolen.dk*. Fundet [13/03/2020]. På [<https://www.folkeskolen.dk/511195/laerere-har-brug-for-hjaelp-til-at-haandtere-boern-i-sorg>].
- Brinkmann, Svend. (2018) *det sørgende dyr*. Århus: Klim.
- Brinkmann, Svend & Tanggaard, Lene. (2015) *Kvalitative metoder- en grundbog 2. udgave*. :Hans Reitzels Forlag.
- Brodersen, P. & Fibæk Laursen, P. & Agergaard, K. & Grønbæk Nielsen, N. & Toke Gissel, S. (2015) *Effektiv undervisning* : Hans Reitzels forlag.
- Danmarks Statistik (23/03/2015). 14.100 børn har mistet én eller begge forældre. Fundet [13/03/2020]. På [<https://www.dst.dk/da/Statistik/nyt/NytHtml?cid=19196>].
- Dyregrov, Atle, Dyregrov Kari & Idsoe, Thormod. (2013) *Emotional & Behavioural Difficulties*. Norge: Taylor & Francis.
- Dyregrov, Atle & Lytje, Martin. (2018) *Sorgens pris: en litteraturgennemgang af konsekvenserne ved at miste en forældre i barndommen*. : Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund.
- Ducey, Elizabeth. McAdams & Stough, Laura. (2018) *Teacher perspectives on grief among children with intellectual disabilities* : *Journal of Loss and Trauma*.
- Giorgi, Amedeo. (2014) *Phenomenological philosophy as the basis for a human scientific psychology*. : The Humanistic Psychologist.
- Hart, Linda & Garza, Yvonne. (2013) *Teachers perceptions of effect of a student's death: A phenomenological study*: *Omega: Journal of Death and Dying*.
- Kvale, Steiner & Brinkmann, Svend. (2016) *Interview - Det kvalitative forskningsinterview som håndværk*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Klafki, Wolfgang. (1983) *Kategorial dannelse og kritisk-konstruktiv pædagogik*. Nyt Nordisk Forlag.
- Lytje, Martin & Bøge, Per. (2017) *Sorg handleplan*. København: Kræften bekæmpelse.
- Mogensen, J. R. & Engelbrekt, Preben (2013) *At forstå sorg*. Frederiksberg: Samfunds litteratur.

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

- Retsinformation. (15/08/2019). Bekendtgørelse af lov om folkeskolen. Fundet [14/05/2020]. På [<https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2019/823>]
- UVM (10/01/2020). Obligatoriske emner. Fundet [14/05/2020]. På [<https://www.uvm.dk/folkeskolen/fag-timetal-og-overgange/fag-emner-og-tvaergaende-temaer/obligatoriske-emner>].
- Washington, Demarius. (2016) The grieving student and school support: Case study: Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

Bilag 1

Interviewguide

Briefing

- Samtykkeerklæring
- Anonymitet
- Lydoptagelser

Interviewspørgsmål

Lærerens egne forståelser og erfaringer med elever i sorg

Hvilke erfaringer har du med elever i sorg?

Hvordan oplevede du din rolle i arbejdet med eleven?

Hvilke kompetencer anvendte du arbejdet med eleven?

Følte du, du havde tilstrækkelige kompetencer?

Har du anvendt viden fra egne erfaringer med tab og sorg i arbejdet med eleven? Hvordan ?

Oplevede du nogle personlige konsekvenser i arbejdet med eleven?

Erfaringer fra arbejdet med den specifikke elev

Hvilke tiltag blev anvendt i forbindelse med elevens tab?

Oplevede du nogle særlige behov hos eleven?

- Hvordan kom disse behov til udtryk?

Har du haft samtaler med eleven omkring sorg?

- Hvilke

Hvordan har du snakket med eleven omkring dødsfaldet?

- Sorg?
- Før, under, efter?

Hvilke udfordringer har du oplevet i arbejdet med den specifikke elev?

- Udfordringer før dødsfaldet, udfordringer efter?

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

- Sociale, faglige, psykiske, fysiske?

Oplevede du dele i arbejdet med eleven, der afviger fra normal relations praksis ?

- kunne du anvende din “særlige viden” om eleven?

Oplevede du ændringer i din relation til eleven? Hvis ja, hvilke?

Hvilken rolle oplever du tid spiller ifb. med elevens sorg og dit arbejde med eleven?

Erfaringer med arbejdet med klassens fællesskab

Hvordan blev klassen informeret? Hvilke overvejelser gjorde du dig i forbindelse med dette?

Blev der lavet en rammesætning ift. til elevernes ageren? Hvordan og hvorfor?

Hvilke udfordringer har du oplevet ift til klassen?

Oplevede du ændringer i klassens dynamikker i forbindelse med elevens tab?

Erfaringer med forældresamarbejde

Hvordan har samarbejdet med hjemmet været?

Hvordan oplevede du kommunikationen mellem skole og hjem?

Hvilke udfordringer har du oplevet ift til forældresamarbejdet?

Erfaringer med samarbejde med team og ledelse

Hvordan håndtere skolen elevens tab?

Hvilke udfordringer har du oplevet ifb. med samarbejdet på skolen?

Oplever du at nogle ressourcer er vigtigere end andre?

- Hvis ja, hvilke?

Har skolen en handleplan

Debriefing

Bilag 2

Uddrag af transskribering – lærer 1

<i>Naturlig enhed</i>	<i>Betydningsselementer</i>
<p><i>Ift. til de to børn, har det jo været meget, at være sådan en de altid kunne komme til. En voksen der ikke var i sorg, fordi deres nære relationer, alle de andre nære relationer, de har jo også en sorg. Øhm Så det er vigtigt for dem, at have voksen, som man kan komme til, som er ked at det på deres vegne og forstår alt det de siger, og kender til hele familie relationen, men som ikke er i sorg.</i></p> <p><i>Og som altid, som er villig til at snakke, fordi der jo rigtig mange mennesker, som ikke kan snakke med folk i sorg. Det skal man kunne som lærer.</i></p> <p><i>Og man må også acceptere, at man tuder lidt med dem, jeg tuder lidt med dem. Jeg bliver simpelthen så rørstrømsk, så hvis de står og græder og er kede af det, så græder jeg også og er ked af det med dem.”</i></p>	<p>Det er vigtigt for børn at have en støtte fra en voksen, der ikke er i sorg</p> <p>Lærere skal kunne snakke med elever i sorg</p> <p>Det er okay at føle elevernes følelser med dem</p>
<p>Det er jo, enormt hårdt at være i, som voksen. Øhm, men jeg tror det giver dem noget at man faktisk lever sig ind i den følelse de har. At man ikke bare siger: Jeg kan godt forstå du er ked af det X, øhm det er også hårdt at miste et liv, nu skal du sætte dig ned og lave dansk. Det.. hos mig, der sad de på skødet og græd i timerne, så græd jeg lidt med dem også underviste vi lidt. Også lavede vi noget, altså hele klassen var med i det, fordi, det jo klart, man kan ikke miste en mor, også at alle de andre børn ikke oplever det voldsomt.</p>	<p>Det er hårdt at arbejde med elever i sorg</p> <p>Det kan have en positiv effekt at læreren lever sig ind i elevens følelser</p> <p>Hele klassen påvirkes af en elevs tab</p>

København's Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

<p>Og øhm, også skal man have en ro. Og, øh ja, man skal have den der ro også sige: nu er det her vi er, også må alt det, altså det kan godt være, der sidder 17 andre børn, som har brug for jeg hjælper dem med et og andet, men lige nu, har ham her altså brug for mig. Og så må de, lige klare sig.</p> <p>At have det der, overblik øhm, is i maven og sige: det går sgu nok, det kan godt være at vi i 14 dage, stort set ikke taler om andet en død. Og liv og død, men det går nok. Vi skal nok klare det alligevel. Altså, sætte tingene på stand-by, og sige nu er det der her det handler om.</p> <p>Ja, så læser man en bog om det fælles, og ser måske en film om det også så snakker man om det, og tænder et lys hverdag, også bare så barnet oplever, at vi faktisk alle sammen, tager situation alvorlig.</p>	<p>Læreren skal vurdere elevens behov ift. til klassen og kunne træde til</p> <p>Undervisningen kan tilsidesættes for eleven og klassens behov</p> <p>At tænde et lys kan skabe et fællesskab omkring eleven</p> <p>Empati</p> <p>Prioritering af den sorgramte elev</p> <p>Emne valg</p> <p>Fællesskab</p> <p>Ritualer</p> <p>Påvirkning på hele klassen</p>
<p>Ja, det ved jeg sgu ikke. Man trækker meget på sine relationskompetencer, øh rigtig meget. Også er det klart, hvis du ikke er en, hvis ikke du har en, hvis du ikke er en dygtig klasseleder, som har de der børn, der hvor du skal have dem. Så er det svært at arbejde med.</p> <p>Også er det enormt vigtigt, at man har et godt samarbejde med sine kollegaer. At man kan tale om alting. Og at ledelsen hele tiden bakker op, i sådan en situation her. For man har virkelig brug for at snakke med nogen.</p>	<p>Klasseledelse er forudsætning for at arbejde med klassen</p> <p>Godt samarbejde med kollegaer og ledelse er vigtigt</p> <p>Relationskompetence</p> <p>Klasseledelse</p>

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

	<p>Samarbejde med kollegaer</p> <p>Støtte fra ledelsen</p>
<p>Nej, jeg synes ikke der er nogle personlige konsekvenser, på længere sig ihvertfald. Men man er.. altså nu er jeg jo også, meget blød. De ting ungerne føler, dem føler jeg med dem. Så jeg bliver revet med ind i det, samtidigt med at jeg selvfølgelig godt er i stand til, at være den som er på arbejde og skal sørge for at tingene fungerer og at vi kommer ud på den anden side at det her og vi får tørret øjnene. Men man skal godt nok være lidt at en kold skid, hvis man ikke bliver revet med i børn, der er så uheldige.</p> <p>Også skal man have en leder, der hverdag siger: Nå, hvordan går det i dag?.</p> <p>Ja, fordi man har det med... Hvis man har sådan en klasse, så har man den nogle gange en halv eller en hel dag af gangen. Hvis man har været i det hele dagen, bliver man simpelthen så overfyldt, at det er vigtig der nogle der spørger.. og at den sorghandleplan man har, at man ikke selv står med ansvaret for den. Men at man har en leder, der siger: vi er nået til det her step. Jeg har sørget for blomster, jeg ringer til og jeg gør og sådan noget.</p>	<p>Læreren kan være følelsesmæssigt påvirket men stadig have et overblik over situationen</p> <p>Ledelsen skal følge op hver dag</p> <p>Autencitet</p> <p>Selvopfattelse</p> <p>Støtte fra ledelsen</p> <p>Lærerens evner</p> <p>Sorghandleplanens værdi</p> <p>Praktiske elementer</p> <p>Ledelsen skal tage ansvar for sorghandleplan og praktiske opgaver</p>

Københavns Professionshøjskole
Emma Boch la Cour - 30160215

--	--